

Vedecký článok/ Scientific article

Doručené/Received: 29. 11. 2024

Akceptované/Accepted: 10. 12. 2024

<https://doi.org/10.24040/eas.2024.25.2.129-150>

Revitalizácia hnedouhoľného revíru Lužice - ako príklad zodpovedného a konkurencieschopného rozvoja banského regiónu po ukončení ťažby.

Revitalization of the Brown Coal Mining Region Lusatia: A Model for Responsible and Competitive Post-Mining Regional Development

Viera Krešáková^{a*}

^a Ekonomická fakulta, Univerzita Mateja Bela, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7353-4893>

Abstract: In 1988, the Lusatian lignite district was a major coal producer. However, after Germany's reunification in 1990 and subsequent deindustrialization, most lignite mines and power stations closed, causing significant job losses and left the landscape devastated. This paper presents an exploratory case study of projects aimed at the reclamation of opencast mines following the cessation of lignite mining. Using content analysis of the programme website, relevant studies, our own observations of several completed and ongoing projects, we present the IBA Fürst-Pückler-Land programme, which included 30 sub-projects aimed at revitalizing damaged areas after mining activity and were also intended to contribute to tackling unemployment and out-migration from the region. We illustrate the functioning of these projects through the example of the IBA terraces sub-project. The implemented projects have not only significantly improved the image and attractiveness of the mining-ravaged region, as evidenced by the increased number of tourists, but have also laid the groundwork for new initiatives aimed at halting severe depopulation and attracting skilled workers to the area. In the discussion, we formulate suggestions for inspiration of the Slovak Brown Coal District, which in 2023 also ceased the extraction of brown coal and its processing into electricity.

Key words: Industrial heritage. Recultivation. Transformation. Lusatia.

JEL Classification: Q2,Q57, L71

* Korešpondujúci autor: Viera Krešáková

Ekonomická fakulta, Univerzita Mateja Bela, Tajovského 10, 975 90 Banská Bystrica

e-mail: viera.kresakova@umb.sk

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0).

Úvod

V roku 2019 bol v parlamente (nem. Bundestag) a v národnej rade (nem. Bundesrat) Nemeckej spolkovej republiky odhlasovaný zákon o ukončení ťažby uhlia na území Nemecka do roku 2038. V záujme ochrany klímy chce týmto krokom táto krajina ísť príkladom. V Nemecku (a nielen tam) bolo uhlie dôležitým zdrojom energie a významným faktorom pri budovaní krajiny ako silnej priemyselnej veľmoci. Ťažba uhlia a s ňou spojené hospodárske aktivity vytvárali nielen nezanedbateľný počet pracovných miest, ale priviedli regióny k hospodárskej prosperite a ovplyvnili ich aj kultúrne a sociálne. Vzhľadom na vysoký podiel priemyslu na hospodárstve Nemecka a množstvo odborných pracovných miest súvisiacich s ťažbou hnedého uhlia a jeho spracovaním, dostupnosťou a cenami elektrickej energie, tak stojí Nemecko pred veľkou výzvou. S ukončením ťažby uhlia súvisí aj ukončenie výroby elektrickej energie a tepla spaľovaním uhlia. Tieto opatrenia sú spojené s masívnymi štrukturálnymi zmenami. Ukončenie ťažby sa týka troch veľkých nemeckých uhoľných oblastí – Porúrie, Stredonemecký hnedouhoľný revír a Lužický hnedouhoľný revír, pričom Stredonemecký a Lužický revír už pred podobnými veľkými štrukturálnymi zmenami stáli po roku 1989. Z nich bol do roku 1989 najväčším producentom energie v celom Nemecku (v bývalom Západnom aj Východnom Nemecku) Lužický hnedouhoľný revír. Ako uvádza Kahlert, po znovuzjednotení obidvoch častí Nemecka po roku 1990 bola v Lužickom hnedouhoľnom revíri z dôvodu neehospodárneho fungovania zatvorená väčšia časť elektrární a postupne aj baní (Kahlert, 1988; in Ragnitz, Markwardt, s. 38). Počet zamestnancov v energetickom priemysle regiónu klesol z 80 000 na súčasných 8 000 (Ragnitz, Markwardt, s. 40). Strata atraktívnych pracovných príležitostí a nedostatok nových spôsobila postupnú masívnu depopuláciu regiónu. Viac ako storočie intenzívnej povrchovej ťažby hnedého uhlia spôsobilo silnú devastáciu krajiny. Lužický hnedouhoľný revír a celý región Lužice tak koncom deväťdesiatych rokov stál pred dvoma hlavnými problémami: depopulácia regiónu v dôsledku nedostatku pracovných príležitostí a nevyhnutnosť revitalizácie zdevastovaného životného prostredia.

Cieľom príspevku je predstaviť program IBA Fürst-Pückler-Land, ktorého ambíciou bola rekultivácia a revitalizácia oblastí postihnutých banskou činnosťou v Lužickom hnedouhoľnom revíri a zmena imidžu celého regiónu. V období 2000-2010 bolo v rámci programu IBA Fürst-Pückler-Land realizovaných 30 čiastkových projektov, ktoré mali rekultiváciou povrchových baní pomôcť zmeniť imidž Lužice a zmierniť negatívne dopady transformácie spôsobené štrukturálnymi zmenami po roku 1989, akým je napr. odchod obyvateľstva z regiónu. Jednotlivé projekty stručne opisujeme pomocou internetovej stránky projektu IBA Fürst-

Pückler-Land a na základe vlastných pozorovaní vybraných projektov priamo na mieste. Vzhľadom na komplexnosť celého programu demonštrujeme priebeh jednotlivých projektov pomocou exploratívnej prípadovej štúdie na príklade vybraného subprojektu IBA terasy. Vzhľadom na ukončenie ťažby v slovenskom Hornonitrianskom hnedouhoľnom revíri v roku 2023 môže táto prípadová štúdia poslúžiť ako inšpirácia v procese transformácie tohto slovenského regiónu. V snahe o ochranu klímy a životného prostredia zaťaženého banskou činnosťou môže priniesť inšpiratívne príklady.

V úvode prípadovej štúdie sa podrobnejšie venujeme historickému vývoju a najdôležitejším míľnikom reštrukturalizácie regiónu Lužice v kontexte štrukturálnych zmien bývalej Nemeckej demokratickej republiky (ďalej len NDR) po zjednotení obidvoch častí Nemecka. Poskytujeme prehľad projektov zameraných na zmiernenie dopadov štrukturálnych zmien a podrobnejšie predstavujeme kľúčový projekt programu IBA terasy, ktorého hlavným cieľom bola rekultivácia bane Meuro po ukončení ťažby, transformácia už nevyužívaných priemyselných pamiatok v okolí bane na nové účely, predovšetkým však na účely zatraktívnenia cestovného ruchu. V závere prípadovej štúdie zhŕňame základné pozitívne dopady projektov programu IBA Fürst-Pückler-Land a naznačujeme problematické oblasti, s ktorými bolo realizovanie projektov spojené.

1 Teoretické východiská

Jednotlivé priemyselné pamiatky ale aj celé regióny boli v minulosti vystavené zmenám. Po fáze konjunktúry prišlo obdobie zmien – v tom lepšom prípade, v tom horšom likvidácia. Dôvodom mohol byť technologický pokrok a s ním príchod inovácií, v prípade nerastných surovín to bolo vyčerpanie zásob, zníženie dopytu, v posledných rokoch však aj klimatická kríza. Asi najväčšou výzvou pre častokrát esteticky nepríťažlivé objekty je ich vhodné a realizovateľné ďalšie využitie. Najštandardnejším využitím pamiatky je sprístupniť ju záujemcom ako múzeum, ktoré dokumentuje históriu pamiatky, uchováva technické artefakty, príp. slúži na vzdelávanie verejnosti. Kráľová (2014) ich označuje ako technické monotematicky špecializované múzeá a na Slovensku sem zaraďuje napr. skanzenovú časť Slovenského banského múzea v B. Štiavici. Veľkú výzvu však predstavuje pre deaktivované industriálne stavby ich využitie na nové účely, čím sa vytvára priestor pre kreatívne koncepty a inovatívne nápady. Kráľová (2014) tento proces označuje ako funkčnú konverziu priemyselného dedičstva. Za príklad úspešnej konverzie je v Európe považovaná konverzia nemeckého metalurgického komplexu, patriaceho v minulosti koncernu ThyssenKrupp, na

prírodný a zábavný park - Landschaftspark Duisburg (k Landschaftspark Duisburg pozri Krešáková, Kvasnová, 2023).

Obdobie intenzívnych politických, ekonomických a spoločenských zmien v roku 1989 v krajinách Východnej Európy podnietilo systémové zmeny z plánovaného na trhové hospodárstvo, ktoré boli spúšťacím mechanizmom pre zmeny štrukturálne, v dôsledku ktorých došlo vo viacerých regiónoch postkomunistických krajín k silnej deindustrializácii. „Dovtedy existujúce, hlavne priemyselné podniky, nedokázali fungovať v priestore trhového mechanizmu” (Ragnitz, Markward, 2022, s. 15). Veľké dopady mal tento fakt aj na hnedouhoľné revíri bývalej NDR – Stredonemecký hnedouhoľný revír a Lužický hnedouhoľný revír. V horšej situácii sa však nachádzal Lužický hnedouhoľný revír. Približne 72 tisíc zamestnancov zostalo krátko po zjednotení v roku 1990 bez práce. V období 1991-2014 bol v porovnaní s ostatnými časťami regiónu najväčší odliv obyvateľstva. (Ragnitz, Markward, 2022).

Špecifikom ťažby hnedého uhlia je veľmi úzke priestorové a ekonomické prepojenie povrchových baní a tepelných elektrární. Znamená to teda, že akékoľvek zmeny súvisiace s tepelnými elektrárnami majú masívne dopady na ťažbu uhlia, čo platí aj opačne. Okrem hospodársko-spoločenských problémov bolo potrebné vyriešiť aj otázku rekultivácie povrchových baní po ukončení ťažby.

Riešenie problémov, pred ktorými sa nachádzal Lužický hnedouhoľný revír, vyžadovalo komplexné riešenie. V Nemecku vznikol pred takmer 100 rokmi nástroj *Internationale Bauausstellung* (IBA), ktorý bol v minulosti realizovaný v rôznych regiónoch a mestách Nemecka s cieľom riešenia komplexných sociálnych, ekonomických a ekologických problémov (viac o IBA pozri napr. Opania, Bernögger et al.). V roku 2000 bol vládou Spolkovej republiky Brandenburg zriadený rozvojový program IBA Fürst-Pückler-Land. Zmiešané tímy zostavené z predstaviteľov obcí, regiónu a expertov vytvorili projekty, ktorých cieľom bolo prestavať krajinu zničenú povrchovou ťažbou a dať jej novú identitu a imidž. V rámci plánov udržateľného regionálneho rozvoja dopĺňal IBA Fürst-Pückler-Land regionálnu politiku a politiku Spolkovej republiky Brandenburg (Guerra, Schaubert, 2004). Medzi jeho úlohy patrila okrem vytvárania projektov a projektového managementu aj mobilizácia a aktivácia dôležitých regionálnych aktérov, prepojenie a koordinácia zainteresovaných strán, informačná práca a práca s verejnosťou, regionálny management, finančný management projektov a realizačný management (Guerra, Schaubert, 2004). Okrem toho IBA ďalej inicioval založenie rôznych záujmových združení a spoločenstiev. „Vďaka tejto aktivizačnej činnosti bol zmobilizovaný regionálny potenciál a zdroje” (Guerra, Schaubert, 2004, s. 58). Na rozvojový

program IBA Fürst-Pückler-Land nebol vytvorený samostatný podporný fond, ani naň neboli špeciálne vydelené finančné prostriedky od vlády Spolkovej republiky Nemecko, ani od vlády Spolkovej republiky Brandenburg. Projekty, realizované v rámci programu IBA Fürst-Pückler-Land boli financované z viacerých rôznorodých zdrojov, napr. z viacerých fondov, sanačných dotácií od vlády, z vlastných zdrojov, fondov EÚ, sponzorských darov podnikov a nadácií a pod.

Počas desaťročného trvania programu 2000-2010 bolo zrealizovaných 30 projektov, v rámci ktorých boli zachované a na nový účel upravené viaceré priemyselné pamiatky a zrekultivované plochy po banskej ťažbe. Zatopením povrchových baní bolo vytvorených 20 umelých jazier, ktoré dnes slúžia na rekreáciu a rozvoj cestovného ruchu. Boli vybudované cyklistické chodníky, ktoré prostredníctvom tematických cyklotrás spájajú jednotlivé miesta a pamiatky banskej ťažby. Aj napriek tomu, že IBA Fürst-Pückler-Land bol vytvorený na 10 rokov, niektoré projekty pokračujú dodnes (Opania, 2020).

Po prijatí zákona o ukončení ťažby hnedého uhlia v Nemecku v roku 2019 bola vytvorená nová iniciatíva, ktorej cieľom je pretransformovať Lužicu na oblasť zameranú na inovatívne formy hospodárenia, ktoré by regiónu zabezpečili udržateľný rozvoj do budúcnosti. Cieľom je zastaviť depopuláciu a prilákať do regiónu vysokokvalifikovanú pracovnú silu (Program rozvoja Lužického regiónu do roku 2023).

2 Materiál a metódy skúmania

Cieľom tejto prípadovej štúdie je predstaviť rekultivačné projekty hnedouhoľného revíru Lužice, ktoré boli realizované v rámci programu rozvoja regiónu IBA Fürst-Pückler-Land v období 2000-2010. Podnetov pre výber Lužického hnedouhoľného revíru pre túto prípadovú štúdiu bolo niekoľko. Prvým je jeho historický význam. Hnedé uhlie sa tu ťažilo povrchovou ťažbou viac ako 150 rokov, pričom v osemdesiatych rokoch intenzívne. To viedlo aj k značnému poškodeniu krajiny. V deväťdesiatych rokoch 20. storočia si štrukturálne zmeny vyžiadali zatvorenie väčšiny baní v regióne a v tejto súvislosti zostali opustené aj mnohé priemyselné podniky.

Druhým dôvodom výberu regiónu bol inovatívny prístup a udržateľnosť revitalizačných projektov s dlhodobou perspektívou, ktoré boli realizované a zmenili imidž krajiny zdevastovanej dlhoročnou povrchovou ťažbou uhlia, ale aj dopadmi štrukturálnych zmien. Program IBA Fürst-Pückler-Land podporoval hospodárske, environmentálne a tvorivé zmeny prostredníctvom zachovania priemyselných pamiatok, podpory projektov obnovy miest a sprístupnenia baníckych oblastí cestovnému ruchu. Motiváciou výberu tejto prípadovej štúdie

bola aj návšteva regiónu Lužice spojená s prehliadkou viacerých ukončených aj prebiehajúcich revitalizačných projektov transformujúceho sa hnedouhoľného revíru v období 8.-11. júl 2024, s cieľom pozorovania a zaznamenania aktuálneho stavu a výsledkov rekultivačných prác.

Pomocou dostupnej sekundárnej literatúry a internetovej stránky programu predstavujeme, okrem revitalizačných projektov, aj transformujúci sa región Lužica, ktorý v určitých javoch pripomína slovenský Hornonitriansky hnedouhoľný revír, v ktorom sa ukončila ťažba v roku 2023. Analógiu so skúmaným regiónom Lužica tu vidíme predovšetkým v nevyhnutnosti revitalizácie životného prostredia po ukončení ťažby, v odstraňovaní environmentálnej záťaže spôsobenej ťažbou hnedého uhlia, vo využívaní nových udržateľných zdrojov energie namiesto hnedého uhlia, v otázke riešenia nezamestnanosti, spôsobenej zatvorením baní a ďalších priemyselných podnikov súvisiacich s ťažbou uhlia a jeho spracovaním, formou propagácie priemyselných pamiatok a v neposlednom rade aj spôsobom integrovania rôznych záujmových skupín vrátane obyvateľov regiónu do riešenia situácie.

Zámerom tejto štúdie nie je podrobná ani rozsiahla analýza programu IBA Fürst-Pückler-Land, ani analýza multiplikačného efektu realizovaných čiastkových projektov. V teoretickej časti predstavujeme pomocou dostupnej sekundárnej literatúry podrobnejšie program IBA Fürst-Pückler-Land. V úvode prípadovej štúdie predstavujeme región Lužica a Lužický hnedouhoľný revír, históriu ťažby a štrukturálnych zmien po roku 1989. Keďže sa v minulosti nevenovala explicitne pozornosť Lužickému hnedouhoľnému revíru, vychádzame predovšetkým z najnovšej analýzy autorov Ragnitz, Markwardt (2021). Vzhľadom na zámer praktického poznania skúmaného regiónu sme využili metódu exploratívnej prípadovej štúdie. Dáta sme získali obsahovou analýzou už uvedenej podrobnej analýzy autorov Ragnitz, Markwardt (2021), internetových stránok projektu, hodnotiacej správy projektu IBA a vlastných pozorovaní počas návštevy regiónu. Región sme navštívili v priebehu troch dní 8.-11. júl 2023 a prezreli si 4 projekty programu IBA: Fürst-Pückler-Park Bad Muskau, Lužickú jazernú krajinu, vyhlíadku na aktívnu povrchovú baňu Welzow-Süd a IBA terasy. Využili sme metódu neštruktúrovaného pozorovania, ktorá nám umožnila flexibilnejšie a prirodzenejšie zhromažďovať údaje o skúmaných projektoch. Počas pozorovania sme sa sústredili predovšetkým na sledovanie aktuálneho stavu rekultivačných procesov. Z pozorovaní sme zhotovovali fotodokumentáciu. Naše pozorovania sme doplnili neštruktúrovaným rozhovorom s Heidi Pinkepank, riaditeľkou projektovej agentúry INIK (Institut für Neue Industriekultur) so sídlom v Cottbuse, ktorá realizuje, prípadne sa podieľa na viacerých projektoch využitia opustených priemyselných budov v Lužici a pomáha organizovať komunikáciu s rôznymi komunitami v regióne. Stretnutie s pani Pinkepank sme si dohodli vopred. Cieľom stretnutia

bolo získať informácie o aktuálnom stave realizovaných rekultivačných projektov. Časť stretnutia prebehla na vyhlídkovej plošine aktívnej bane Welzow-Süd, kde nám pani Pinkepank poskytla komentár k priebehu modelového projektu už rekultivovanej časti bane pre výskum využitia veľkých rekultivovaných plôch na pestovanie kombinovaných energetických rastlín. Informácie zo stretnutia majú doplňujúci charakter k údajom získaným zo sekundárnej odbornej literatúry. V ďalšej časti prípadovej štúdie sa venujeme revitalizačnému programu IBA Fürst-Pückler-Land, sumarizujeme a stručne opisujeme 30 čiastkových projektov, ktoré boli v rámci tohto programu realizované v období 2000-2010. Pri jeho charakteristike vychádzame prednostne z jeho analýzy autorov Guerra, Schaubert (2004) a z internetových stránok skúmaného projektu. V závere práce sa dotýkame najnovších plánovaných programov regiónu Lužice, ktoré čiastočne nadväzujú na projekty IBA Fürst-Pückler-Land. Vzhľadom na aktuálnosť témy čerpáme informácie o aktuálnych projektoch z viacerých internetových stránok, najviac však z internetovej stránky Spolkovej republiky Brandenbursko, zriadenej jej vládou na poskytovanie informácií o aktuálnych projektoch v regióne Lužica, na ktorej umiestňuje aktuálne vyhlásenia o financovaní a realizácii projektov.

3 Transformácia regiónu a hnedouhoľného revíru Lužice

Nemecký región Lužica, na území ktorého sa nachádza Lužický hnedouhoľný revír, ktorý je predmetom nášho skúmania, pokrýva plochu 13.000 km². Lužica sa rozprestiera od juhovýchodnej časti Spolkovej republiky Brandenburg (patria sem okresy: Oberspreewald-Lausitz, Spree-Neiße, Elbe-Elster a mesto Cottbus) po severovýchodnú časť spolkovej republiky Sasko (patria sem 2 okresy: Görlitz a Bautzen); čiastočne aj južná časť okresu Dahme-Spreewald) a zasahuje aj na územie Poľska. V rámci regiónu sa Lužica delí na Hornú Lužicu a Dolnú Lužicu. Horná Lužica sa nachádza na juhu krajiny, prevláda viacej kopcovitý terén a pahorkatina. Patria do nej okresy Görlitz a južná časť okresu Oberspreewald-Lausitz. Dolná Lužica je na severe regiónu, je rovinatejšia s veľkými plochami lesa a jazier. Tvoria ju okresy Oberspreewald-Lausitz, Spree-Neiße, Elbe-Elster, Dahme-Spreewald, Oder-Spree a mesto Cottbus. Oblasť Dolnej Lužice predstavuje perifériu, ktorá je málo urbanizovaná, po roku 1989 extrémne poznačená vyludňovaním. V Lužici žije približne 1,14 mil. obyvateľov (2020), včítane slovanskej menšiny - Lužických Srbov. Ich prítomnosť v regióne je na prvý pohľad evidentná vďaka dvojjazyčným miestnym názvom a vo viacerých častiach regiónu je lužická srbčina, popri nemčine, úradným jazykom. Lužica je už viac ako 200 rokov spojená s ťažbou hnedého uhlia. Najväčšia časť Lužického hnedouhoľného revíru sa nachádza v Dolnej Lužici. Ekonomickým centrom Lužického hnedouhoľného revíru je mesto Cottbus s 99 928

obyvateľmi (k 30.9.2024). Strategická poloha mesta medzi Strednou a Východnou Európou poskytuje výhodu pre ekonomické aj vedecké prepojenia a spoluprácu. Lužický hnedouhoľný revír leží medzi dynamicky sa rozvíjajúcimi hospodárskymi oblasťami Berlína, Breslau, Drážďan a Lipska. V rámci súčasnej Spolkovej republiky Nemecko je to druhá oblasť s najväčšími ložiskami uhlia (po Porýní). V roku 2016, kedy existovali posledné 4 aktívne povrchové bane na ťažbu hnedého uhlia: Nochten, Reichwalde, Welzow-Süd, Jänschwalde, sa v nich vytiažilo 62,3 mil. ton hnedého uhlia. Zhruba 94% vytiaženého uhlia sa využívalo v 4 tepelných elektrárňach na výrobu elektrickej energie a tepla pre domácnosti. V roku 2015 pracovalo v baniach a tepelných elektrárňach cca. 8300 zamestnancov. Odhaduje sa, že v rozpätí 7.000 až 12.000 ľudí bolo v tomto období zamestnaných v podnikoch, ktoré nepriamo súviseli s hnedým uhlím (Ragnitz, Markward, 2022, s. 42). Ekonomický význam ťažby hnedého uhlia je aj naďalej veľký, najmä v kľúčových regiónoch Lužice – okres Spree-Neiße a mesto Cottbus. V období nášho terénneho výskumu v roku 2024 boli aktívne už len tri povrchové bane Nochten, Reichwalde a Welzow-Süd, vytiažené uhlie sa využívalo na výrobu elektrickej energie a tepla v 3 tepelných elektrárňach. Ťažba v povrchovej bani Jänschwalde bola z dôvodu plánovaného ukončovania ťažby uhlia v Nemecku (do roku 2038) ukončená v roku 2023. Tepelná elektráreň Jänschwalde prechádza transformáciou z tepelnej elektrárne na výrobu elektrickej energie z alternatívnych zdrojov. Areál bývalej tepelnej elektrárne sa po prestavbe bude využívať ako súčasť elektrárne GigawattFactory, ktorú bližšie spomenieme v tejto štúdii nižšie.

Celý región Lužice je, v porovnaní s ostatnými časťami Spolkových republík Brandenbursko a Sasko, postihnutý negatívnym demografickým vývojom pretrvávajúcim od konca deväťdesiatych rokov 20. storočia. Noack uvádza, že zatiaľ čo v roku 1990 žilo v celom regióne Lužice 1,5 mil. obyvateľov, v roku 2020 to bolo 1,14, čo znamená pokles o 23% (Noack, 2021, s. 3). Odliv obyvateľstva pretrváva aj naďalej, zatiaľ čo v zvyšných častiach Spolkových republík Sasko a Brandenbursko je negatívny demografický vývoj už stabilný, v Lužici túto tendenciu nezmenila ani masová migrantská vlna do Nemecka v roku 2015 (Ragnitz, Markward, 2022, s. 42). Autori Ragnitz, Markward ďalej konštatujú, že sa výrazne znížil podiel obyvateľstva pod 18 rokov oproti deväťdesiatym rokom 20. storočia a naopak, vzrástol počet obyvateľov nad 65 rokov, čím sa v regióne znížil počet zárobkovo činných obyvateľov (Ragnitz, Markward, 2022, s. 43). Prispela k tomu aj nízka natalita dominujúca demografií v deväťdesiatych rokoch vo všetkých transformujúcich sa postkomunistických krajinách. Medzi krajinami patriacimi do Lužického hnedouhoľného revíru prešli najdramatickejším vývojom okresy Oberspreewald-Lausitz a Spree-Neiße a čiastočne mesto Cottbus, teda bývalé centrá

ťažby uhlia. Okrem toho trpí táto oblasť chronickým nedostatkom ekonomického rastu. Viacerí autori konštatujú, že v regióne chýbajú veľké podniky (pozri napr. Guera, Ragnitz, Markwardt, Ratkowski, Prodoehl, Noack a i.). S tým je úzko spojený aj štrukturálny nedostatok odbornej verejnosti (Guera, 2004, s. 70). V ostatných okresoch skúmaného regiónu je vďaka diverzifikácii hospodárstva situácia menej dramatická. Významné zastúpenie v nich má textilný, sklársky, chemický a metalurgický priemysel. K významným zamestnávateľom tu patria BASF, Siemens, Deutsche Bahn AG a ďalšie (Obchodná a priemyselná komora IHK Cottbus).

3.1 Historický prehľad Hnedouhoľného revíru Lužica

Malé lokálne bane existovali v tomto regióne ešte pred obdobím industrializácie. Vyťažené uhlie z nich sa využívalo v domácnostiach ako palivo. V čase industrializácie spočiatku pokrývalo energetické potreby vznikajúcej textilnej a sklárskej výroby v Lužici. Koncom 19. storočia už ťažba uhlia nadobudla rozmery, ktoré ovplyvnili vytvorenie nových hospodárskych a spoločenských štruktúr v celom regióne. Po vzniku fabriky na brikety (v roku 1882) vznikla v roku 1911 prvá veľká tepelná elektráreň v Nemecku. „Postupne sa prechádzalo na ťažbu v povrchových baniach pomocou veľkých ťažných banských strojov - prvý na svete tu bol nasadený v roku 1924” (Heitman, 2010; in Ragnitz, Markwardt, s. 38). Vďaka tomu dochádza k rozvoju infraštruktúry, predovšetkým kvôli prepojeniu baní s elektrárnami a ďalšími podnikmi, ktoré využívali uhlie pre svoju výrobu, vzniku pracovných miest a lokálnemu nárastu obyvateľstva. Neskôr vzrástol význam hnedého uhlia jeho využitím v chemickom priemysle. V roku 1944, v čase vrcholu politiky nacionálneho socializmu sa v Lužickom revíri vyťažilo takmer 60 miliónov ton. Po 2. sv. vojne ťažba uhlia výrazne poklesla v dôsledku demontáže banských strojov na vyrovnanie vojnových reparácií voči Sovietskemu zväzu. Počas existencie Nemeckej demokratickej republiky mal tento región značný význam pre jej národné hospodárstvo a pokrýval 87,5% energetickej spotreby v krajine. „V druhej polovici osemdesiatych rokov tvorila ťažba v tomto regióne štvrtinu celosvetovej ročnej produkcie a NDR bola v tom čase s odstupom najväčším producentom hnedého uhlia na svete” (Ragnitz, Markwardt, 2022, s. 39). Nedostatočné investície do obnovy zariadení vo veľkých hnedouhoľných kombinátoch a veľké prepravné náklady však predstavovali veľmi nízku konkurencieschopnosť v porovnaní s inými priemyselnými krajinami a po znovuzjednotení oboch častí Nemecka spôsobili ekonomický kolaps Lužického hnedouhoľného revíru (Kahlert, 1988; in Ragnitz, Markwardt, s. 39). Preto boli po roku 1991 zatvorené viaceré bane

a fabriky na výrobu brikiet, niektoré podniky boli privatizované. Došlo k dramatickému poklesu zamestnancov v energetickom sektore z 80 000 na 8000 (Prodoehl, 2018).

Rozvoj Lužice, ako slabého regiónu, bol po kolapse plánovaného hospodárstva v 90. rokoch financovaný ako kofinancovanie k podporným programom SRN o.i. aj z kohéznych, štrukturálnych a operačných fondov EÚ v závislosti od kategorizácie jednotlivých regiónov spolkových krajín, ktoré boli kategorizované ako viac rozvinuté regióny, menej rozvinuté regióny, príp. prechodné regióny. V období 2014-2020 bol klasifikovaný ako prechodný región. V súčasnosti je transformácia regiónu financovaná z Európskych štrukturálnych a investičných fondov, včítane Európskeho fondu pre regionálny rozvoj a Európsky sociálny fond. Využívanie prostriedkov zo štrukturálnych fondov bolo v prvých fázach obnovy spolkových krajín bývalej NDR zamerané na zachovanie pracovných miest a zlepšenie zamestnanosti, výstavbu a rekonštrukciu infraštruktúry a zlepšenie konkurencieschopnosti, štvrtá a piata fáza transformácie regiónu (2007-2020) sa už intenzívnejšie orientovali na inovačné opatrenia, zakladanie nových podnikov a vytvárania inovačných klastrov. Úvahy k opatreniam zameraným cielene na región Lužice sa objavili až po roku 2015, kedy sa začalo intenzívne diskutovať o pláne ochrany klímy 2050 a v ktorom bolo zakotvené ďalšie znižovanie ťažby uhlia v Lužici a s tým spojené nové štrukturálne zmeny. Odvtedy sa Lužica nachádza v „epochálne mimoriadnej ekonomickej situácii“ (Prodoehl, 2018, s. 7).

Na rekultiváciu oblastí zničených banskou ťažbou a riešenie otázky využitia zatvorených priemyselných podnikov po roku 1990 bol v roku 2000 spustený program IBA Fürst-Pückler-Land, ktorému sa bližšie venujeme v podkap. 3.2 a 3.3 tejto štúdie. Po období desiatich rokov trvania programu bol v roku 2019 v parlamente (Bundestag) v národnej rade (Bundesrat) Nemeckej spolkovej republiky odhlasovaný Zákon o ukončení ťažby uhlia na území Nemecka do roku 2038. Bol vytvorený komplexný Program rozvoja Lužického regiónu do roku 2038 (nem. Lausitzprogramm 2038), ktorý zahŕňa 5 oblastí, v ktorých sa budú postupne realizovať čiastkové programy na podporu udržateľnosti a nových hospodárskych perspektív regiónu. V prvej etape majú byť realizované projekty obzvlášť dôležité pre región v týchto oblastiach: Infraštruktúrne projekty, Ekonomika a inovácia, Vzdelávanie a kvalifikácia, životné prostredie a udržateľnosť, kultúra a cestovný ruch. V druhej etape budú financované jednotlivé

špecifické opatrenia v ťažobných oblastiach a podpora vedy a výskumu (Program rozvoja Lužického regiónu do roku 2038).

3.2 Obnova prírodného prostredia a ekologická obnova Hnedouhoľného revíru Lužica

Na základe našich pozorovaní a z rozhovoru s pani Pinkepank vyplýva, že renaturácia je v súčasnosti v Lužickom hnedouhoľnom revíri vysoko aktuálnou témou. Jej cieľom je umožniť využitie plôch po banskej činnosti v poľnohospodárske, lesnom hospodárstve, cestovnom ruchu, ekonomike a na ochranu životného prostredia. „Do roku 1997 predstavovala celková plocha ťažby zhruba 78.000 ha.” (Guerda, s. 15). Právny rámec pre sanovanie, rekultiváciu a opätovné využívanie oblastí ťažby tvorí v Nemecku Zákon o ťažbe (nem. Bundesberggesetz). Od roku 1994, po systémových zmenách a z nich vyplývajúcich zmenách vlastníckych vzťahov, je za rekultiváciu následkov banskej činnosti v baniach s ukončenou banskou činnosťou Lužická a Stredonemecká banská správcovská spoločnosť s r.o. (Lausitzer und Mitteldeutsche Bergbau-Verwaltungsgesellschaft mbH (LMBV)) a v aktívnych baniach aktuálny prevádzkovateľ banskej činnosti (Zákon o ťažbe SRN).

IBA (Internationale Bauausstellung) bola svojim spôsobom sprostredkujúcou špeciálnou dočasnou organizáciou – platformou, ktorej úlohou bolo podporovať spoluprácu medzi viacerými zainteresovanými stranami (obce a mestá, regionálna samospráva, podniky, vedci, LMBV a civilné obyvateľstvo) (k histórii a bližšej charakteristike jednotlivých projektov IBA pozri <https://www.internationale-bauausstellungen.de>). Projekt IBA Fürst-Pückler-Land bol pomenovaný po Hermannovi kniežaťu von Pückler-Muskau, ktorého upravené záhrady v mestských Bad Muskau a Branitz na začiatku 19. storočia boli vysoko uznávanými dielami záhradného umenia. Rozvojový program IBA Fürst-Pückler-Land bol spustený 1.1.2000 a skončil 31.12.2010. Niektoré čiastkové projekty ešte trvali do roku 2012, vzhľadom na komplexnosť a technickú náročnosť niektorých projektov (napr. Cottbuské jazero, Lužická jazerná krajina) realizácia viacerých projektov trvá dodnes a podľa odhadu pani Pinkepank presiahne rok 2030.

Cieľom IBA Fürst-Pückler-Land bolo spracovať, predložiť a realizovať projekty na zmenu Lužického hnedouhoľného regiónu, rekultiváciu a trvalý rozvoj miest postihnutých ťažbou čierneho uhlia v brandenburskej časti Lužického hnedouhoľného revíru a dať potrebné impulzy pri štrukturálnych zmenách, ktoré mali pre tento región ťažké ekonomické následky. „IBA Fürst-Pückler-Land je prirovnávaný k dielni, v ktorej sa realizujú/stavajú sociálne, stavebné, ekologické a krajinné reformy a zmeny” (Guera, Schaubert, 2004, s. 69). V rokoch 2000-2010 bolo v rámci IBA Fürst-Pückler-Land investovaných spolu okolo 300 miliónov eur.

Prostredníctvom IBA Fürst-Pückler-Land bolo zrealizovaných 30 projektov, ktoré sú tematicky rozdelené do 7 ťažiskových tém – priemyselná kultúra, vodná krajina, energetická krajina, neprebádané územia, hraničná krajina, mestská krajina a prechodná krajina. Priestorovo sú rozdelené do 9 tematických ostrovov (nem. Landschaftsinsel). Každý ostrov má spoločné určité špecifiká a problémy a priestorovo sa jednotlivé projekty nachádzajú blízko seba. Tematicky sú tak napríklad spojené ostrov s priemyselnou kultúrou, ostrov s problematikou jazier vytvorených po banskej činnosti, prestavba miest, krajinárske umenie alebo nemecko-poľská spolupráca. Ako sme uviedli vyššie v tejto práci, úlohou IBA bolo koordinovať a iniciovať predkladanie a realizovanie projektov a koordinovať ich. Jednotlivé projekty boli realizované samostatne a rôznymi projektovými skupinami a zdrojmi financovania.

Tematický ostrov č. 1 IBA-centrum

Medzi prvé projekty v rámci programu IBA bolo vybudovanie informačného centra na okraji bývalej povrchovej bane pri mestečku Großräschen. Informačné centrum predstavovalo východiskový bod pre turistov. Zatopením bývalej povrchovej bane boli postupne vybudované tzv. IBA terasy s promenádou, hotelmi, reštauráciami a športovými klubmi. V súčasnosti ponúka informačné centrum okrem komplexných informácií o regióne komentované prehliadky jazera a jeho okolia. Druhý projekt z tejto tematickej oblasti tvorila rekonštrukcia neďalekej bývalej robotníckej kolónie v secesnom štýle zo začiatku 20. storočia v tvare kruhu vybudovanej po anglickom vzore do záhradného mestečka s cieľom vybudovať ideálnu mestskú časť pre robotníkov. V súčasnosti sa zrekonštruované domy prenajímajú na obytné účely, budovu bývalej školy dnes využíva súkromná základná škola, zrekonštruoval sa aj hudobný pavilón a koncertná záhrada na hudobné podujatia.

Tematický ostrov č. 2: Lauchhammer-Kletwitz: Priemyselná kultúra

V rámci tohto ostrova boli vytvorené rôznorodé obrazy krajiny a priemyselné stavby z rôznych priemyselných období Lužice, vrátane nových foriem získavania energie. Súčasťou krajinných obrazov sú technické pamiatky, ktoré boli po ukončení ich fungovania prispôbované novým formám využitia, napr. historický banský stroj F60 (banský prepravný most), elektrárň Plessa (1927-1992, dnes zážitkové múzeum), bioveže bývalej koksovne a veterný park. Banský stroj F60, ktorý mal byť pôvodne zlikvidovaný, v súčasnosti tvorí kulisu pre tematické kultúrne a gastronomické podujatia a patrí medzi najnavštevovanejšie priemyselné pamiatky Dolnej Lužice. Tieto relikty priemyselnej výroby sú navzájom prepojené v rámci viacerých

tematických ciest, napr. Energetická trasa lužického priemyselného dedičstva (nem. Energieroute Lausitzer Industriekultur).

Tematický ostrov č. 3: Gräbendorf-Greifenhain: Krajinárske umenie

Do tejto časti spadajú dva projekty – dve vedľa seba sa nachádzajúce povrchové bane, z ktorých zatopením vznikli umelé jazerá a s okolitými prírodnými a umelo vytvorenými prvkami vytvorili zaujímavú krajinnú scenériu. Na vodnej ploche na dvoch vzniknutých jazeroch boli umiestnené plávajúce domy. V prvom plávajúcom dome bola umiestnená potápačská škola, ostatné domy sa využívajú na rekreačné účely. V rámci druhého projektu tohto ostrova bol využitý a upravený priestor takmer úplne vysídlenej obce, ktorá nakoniec nebola zničená banskou činnosťou. Priestor sa využíva pre rôzne umelecké inštalácie.

Tematický ostrov č. 4: Welzow: Meniaca sa krajina

Dedinka Welzow sa nachádza na okraji ešte aktívnej povrchovej bane. Zámerom tohto projektu je vytvoriť kombináciu originálnych častí bane bez akejkoľvek úpravy po banskej činnosti a rôzne stupne a formy kultivácie bane po ukončení ťažby. Súčasťou tohto modelového projektu je vytvorenie laboratória pre výskum využitia veľkých rekultivovaných plôch na inovatívne a udržateľné koncepty využitia, napr. energetická záhrada, v ktorej sa využíva pestovanie kombinovaných energetických rastlín a využívanie biomasy a solárnej energie. V novembri 2024 bol na okraji ešte aktívnej bane Welzow-Süd otvorený nový solárny park s max. kapacitou 22 megawattov, ktorý je súčasťou plánovanej elektrárne GigawattFactory, ktorá by mala v budúcnosti vyrábať až do 7 gigawatov energie z obnoviteľných zdrojov. Projekt využívania biomasy a pestovania energetických rastlín pokračuje v rámci projektu ReSOURCE v spolupráci s Brandenburskou technickou univerzitou Cottbus.

Tematický ostrov č. 5: Vodný svet Lužická vodná reťaz

Tento rozpracovaný projekt zahŕňa celú oblasť Lužickej jazernej krajiny (nem. Lausitzer Seenland). Počas trvania projektu bola vytvorená najväčšia jazerná krajina 20 umelo vytvorených jazier v Európe, ktorých celková plocha je približne 14 tisíc ha. Lužická jazerná krajina bola vytvorená ako turistická oblasť, ktorá, vzhľadom na jeho rozsah, predstavuje dlhodobý projekt. V rámci tematického ostrova Lužická vodná reťaz má byť pomocou kanálov prepojených 10 jazier - bývalých baní, po ktorých bude možné prepravovať sa loďami. Kanály majú za úlohu zabraňovať povodňam a koordinovať stav vody v jednotlivých jazeroch. Na

druhej strane by sa mal postupne vybudovať najmodernejší región pre vodnú turistiku v Nemecku.

Tematický ostrov č. 6: Okruh-Schlabendorf: Predpriemyselná a popriemyselná príroda

Severná časť Dolnej Lužice sa vyznačuje rôznorodosťou krajinného reliéfu. Súčasťou tohto tematického ostrova sú umelo vytvorené jazerá z povrchových baní, archeopark s nálezmi slovanského kmeňa Lužicov z 9. storočia s vytvorenou replikou slovanskej pevnosti Raddusch a zrekonštruovaným zámkom Fürstliche Drehna a príľahlou záhradou.

Tematický ostrov č. 7: Cottbus: Mesto pri jazere – mestské jazero

Bývalá baňa v bezprostrednej blízkosti mesta Cottbus sa postupne mení na veľké vnútrozemské jazero s rozlohou 1900 ha. – najväčšie spomedzi všetkých jazier, ktoré vznikli zatopením bývalých baní, Cottbuské baltické more (nem. Cottbuser Ostsee). V jeho okolí sa taktiež buduje prístav a rekreačné centrá pre obyvateľov mesta. V rámci tohto tematického ostrova prebieha rekonštrukcia banskou ťažbou takmer zničeného zámockého parku Branitz. V budúcnosti je naplánovaná aj generálna rekonštrukcia zámku Branitz. Víziou budúcnosti je vytvoriť krajinné prepojenie parku, okolitej kultúrnej krajiny s Cottbuským baltickým morom.

Tematický ostrov č. 8: Bad Muskau-Nochten: Kultúrna krajina Fürst-Pückler

V rámci projektu IBA bol obnovený zámok patriaci kniežat'u Pücklerovi, majiteľovi viacerých fabrík v okolí mestečka Bad Muskau. Zámok vyhorel tesne po 2.sv. vojne a ako ruina bol nedotknutý až do konca deväťdesiatych rokov. Obnovený bol spolu s parkom v spolupráci s Poľskom, keďže sa v blízkosti nachádza štátna hranica Nemeckej spolkovej republiky a Poľska. V roku 2004 bol park zapísaný do zoznamu svetového dedičstva UNESCO. Súčasťou tejto časti projektu bolo aj vybudovanie Geoparku Muskauer Faltenbogen, v ktorom premáva aj zrekonštruovaná úzkokoľajná železnica.

Tematický ostrov č. 9: Európsky ostrov Guben-Gubin

Nemecké mestečko Guben bolo po skončení 2.sv. vojny rozdelené hranicou a jedna jeho polovica pripadla Poľsku. Cieľom IBA projektu bolo v tejto časti pomôcť pri prepájaní nemeckej a poľskej časti mestečka rekonštrukciou mosta cez rieku, ktorá tvorila hranicu Nemecka a Poľska, rekonštrukciou centrálnej nákupnej ulice, ktorá kedysi taktiež tvoril hranicu

obidvoch krajín a rekonštrukciou ruín kostola, dominanty mesta, ktorý bol zbombardovaný počas 2.sv. vojny.

3.3 IBA terasy – prípadová štúdia

IBA terasy v bývalom banskom meste Großräschen bol kľúčovým projektom programu. Na jeho príklade demonštrujeme proces vzniku projektov v rámci celého programu IBA.

IBA terasy boli postavené s cieľom umiestniť v nich projektové informačné centrum, ktoré malo koordinovať všetky projekty v období ich realizácie 2000-2010. Rezidenti a návštevníci regiónu sa tu mohli informovať o prebiehajúcich projektoch celého programu IBA Fürst-Pückler-Land. Počas trvania programu to bolo aj miesto stretávania sa a rokovaní projektových partnerov. V súčasnosti slúži toto centrum ako návštevnícke a informačné centrum pre región Lužickej jazernej krajiny. Projektové centrum bolo, ako v prípade mnohých ďalších projektoch, postavené na okraji bývalej povrchovej bane. Bývalá baňa bola zatvorená v roku 1999, podobne, ako mnohé bane v okolí. Prvé boli realizované sanačné práce, v roku 2007 sa začalo s jeho zatápaním, jeho úplné zatopenie sa skončilo v máji 2024 a vzniklo tak jazero Großräschener See. Z terás, ktoré boli vybudované na okraji bývalej bane, mohli návštevníci sledovať postupné zatápanie bane a vznik jazera. Koncept projektu vytvorila spoločnosť na sanáciu zatvorených baní LMBV spolu s projektantom územného plánovania Wolfgangom Joswigom ešte v roku 1994 pre vtedajšiu povrchovú baňu Meuro. V roku 2000 prevzala vývoj projektu IBA GmbH, ktorá bola vytvorená ako koordinátor projektov v rámci celého programu, spolu s ďalšími 8 počiatočnými projektami celého programu. V roku 1999 prípravná spoločnosť IBA a mesto Großräschen spoločne vyhlásili medzinárodnú krajinársku a architektonickú realizačnú súťaž pod názvom „Großräschen-Süd - Novostavba kaviarne s informačným a prezentačným centrom pri budúcom jazere Ilse“. Stavebné a schvaľovacie plánovanie pre IBA terasy sa uskutočnilo začiatkom roka 2001. Stavebné práce začali v máji 2003. Už v apríli 2004 boli IBA terasy oficiálne otvorené. Vďaka intenzívnemu presviedčaniu sa spoločnosti IBA GmbH podarilo - napriek počiatočnému odporu - presvedčiť miestnych rozhodujúcich činiteľov a regionálne zainteresované strany, aby zorganizovali medzinárodnú architektonickú súťaž. Medzinárodná porota bola zostavená z urbanistov, architektov a krajinných architektov z Holandska, Talianska, Poľska, Bulharska, Slovenska a Nemecka. V porote boli aj zástupcovia ministerstiev, rozvoja regiónu, územnej samosprávy, obce, LMBV a IBA Fürst-Pückler-Land GmbH, aby tak boli pri posudzovaní prác zabezpečené odborné znalosti a znalosti špecifik lokality. Víťazmi súťaže sa stali architektonická kancelária Heide, Berlín/Frankfurt nad Mohanom spolu s kanceláriou krajinnej architektúry TOPOS, Berlín. Spoločnosť Heide

vypracovala 270 metrov dlhú promenádu pozdĺž budúceho jazera Großräschen. Medzinárodnú porotu zaujal fakt, že súťažný návrh vychádzal z okraja povrchovej ťažobnej jamy pre budúce pobrežie. Ďalším dôležitým aspektom, ktorý porota ocenila, bola vysoká kvalita využitia, ktorú viacúčelová terasa vytvára aj v prechodnom období až do úplného vytvorenia jazera, na ktorej boli terasovito na seba postavené tri moderné budovy v tvare kocky. Prvotnou úlohou IBA-GmbH bolo presvedčiť regionálnych aktérov o vhodnosti projektu, tým zabezpečiť podporu pre získanie finančných zdrojov, ale aj ďalších zástupcov z regiónu pre realizáciu projektu. Spolu so stavebnou spoločnosťou prevzala kancelária IBA GmbH projektový manažment a ďalšie koordinačné úlohy. Napríklad v tejto fáze bolo úlohou IBA GmbH nájsť realizátora stavby, prevádzkovateľa a investora, pretože mesto Großräschen nechcelo niesť riziko prevádzkovania a realizovania stavby samo. Na obdobie realizácie stavby teda bola založená spoločnosť IBA-Terrassen, ktorá bola hlavným koordinátorom aj realizátorom stavby a stavbu aj financovala. Vedenie IBA GmbH malo na starosti podávanie žiadostí o finančnú podporu. Celková suma projektu bola 3,9 milióna Euro. 75% z tejto sumy bolo financovaných z prostriedkov Európskeho fondu pre regionálny rozvoj, zvyšných 25% vlastných zdrojov bolo získaných za sanačné práce na bani a jej okolí od štátu a Spolkovej republiky Brandenburg (na základe Zákona o sanačných prácach, nem. Braunkohlesanierung).

IBA GmbH mala ďalej na starosti prácu s verejnosťou a médiami. Informovala verejnosť prostredníctvom pravidelných vestníkov a vydávala pravidelné IBA časopisy. Organizovala dôležité stretnutia a podujatia, napr. polozenie základného kameňa stavby, kontroly na stavenisku, alebo otvárací ceremoniál. Tieto podujatia plnili dôležitú marketingovú úlohu a prispievali k zvyšovaniu povedomia a informovanosti o IBA terasách a celom programe IBA Fürst-Pückler-Land. IBA-Terrassen vypracovala aj projekt ďalšieho využitia troch budov na terasách. Do roku 2010, teda do konca celého programu IBA Fürst-Pückler-Land, slúžili budovy ako pracovisko spoločnosti IBA GmbH, hlavného koordinátora projektov, po tomto roku sa využívala na výstavy, kultúrne podujatia, konferencie, vytvorila sa reštauračná časť s výhľadom na vytvorené jazero Großräschen a návštevnícke centrum. Ďalej sú terasy postupne využívané ako centrum pre budujúcu sa vodnú turistiku. Neskôr sa na terasách začal pestovať vinič. Návštevnícke centrum poskytuje aj komentované prehliadky okolia jazera a autobusové exkurzie po Lužickej jazernej krajine. IBA terasy slúžia v súčasnosti ako východiskový bod pre návštevníkov pamiatok priemyselnej kultúry Lužického hnedouhoľného revíru a sú výstavným miestom bývalého rozvojového programu IBA Fürst-Pückler-Land. Záujem o IBA terasy dokumentuje aj záujem turistov a návštevníkov regiónu. Za prvé 4 mesiace po otvorení terás

ich navštívilo viac ako 10.000 návštevníkov, v súčasnosti ho navštevuje ročne okolo 20.000 návštevníkov (IBA-Terrassen-Besucherzentrum).

Na základe rozhovoru s pani Pinkepank sme zistili, že spočiatku obyvatelia mesta Großräschen a jeho okolia vnímali projekt IBA terás pomerne skepticky. Ako však mohli pravidelne prichádzať a sledovať postupujúce práce na projekte, ich názor sa postupne menil. Zmena celkového pozitívneho dojmu z nového vzhľadu a imidžu miesta povzbudzujúco pôsobila aj na identitu obyvateľov mesta a celého regiónu.

Na jeseň 2023 bola mestu Großräschen odsúhlasená od Spolkovej republiky Brandebursko prvá časť z celkovej podpornej sumy 25 miliónov eur na vybudovanie coworkingového centra – rozšírenie a modernizáciu návštevníckeho centra IBA terás (tlačová správa štátnej kancelárie vlády Spolkovej republiky Brandebursko, 2023)

4 Výsledky a diskusia

Odborný a politický program IBA Fürst-Pückler-Land bol dôsledne prepracovaný. Jeho cieľom nebolo prvoplánovo prilákať turistov do regiónu a zviditeľniť ho na rôznych úrovniach. Cieľom programu bolo riešiť problémy spojené so štrukturálnymi zmenami (napr. nezamestnanosť, depopulácia, málo odborných pracovných príležitostí a i.), podporovať nielen inovatívne štrukturálne a priestorové zmeny. Projekty programu IBA Fürst-Pückler-boli spočiatku prijímané s váhavosťou zo strany obyvateľstva. Postupom času sa však ľudia začali stotožňovať so zmenami v krajine. Chodili pozorovať postupujúce projekty a vzrastal aj počet turistov v regióne. Prvé roky realizovania projektov ich navštívilo viac turistov, ako sa predpokladalo. “V roku 2002 navštívilo už realizované projekty 89.050 o rok neskôr v 2003 už 156.200 návštevníkov” (Guera, 2004, s. 71). V roku 2023 navštívilo oblasť Lužickej jazernej krajiny vyše 280.000 návštevníkov a v tom istom roku bol zaznamenaný rekordný počet prenocovaní (Štatistický úrad Spolkovej republiky Sasko, Kamenz a Štatistický úrad Berlín-Brandenburg).

Podľa Ragnitza, Markwardta mali realizované projekty vplyv aj na ekonomiku regiónu, keďže s nárastom prenocovaní turistov vzrastá aj dopyt po ubytovacích a stravovacích službách. Okrem toho sa vďaka rekultivačným prácam vytvárali a stále vytvárajú nové pracovné miesta (Ragnitz, Markwardt, 2021).

Významným prínosom projektov IBA Fürst-Pückler-Land je, že položili základy pre ďalšie smerovanie a rozvoj regiónu. V roku 2020 bola založená organizácia Wirtschaftsregion Lausitz GmbH, ktorá zohráva centrálnu úlohu pri koordinácii a podpore štrukturálnych zmien v Lužici,

ktorých prvá fáza bola zrealizovaná programom IBA Fürst-Pückler-Land. Wirtschaftsregion Lausitz GmbH je fakticky jeho nasledovníkom. Vzhľadom na ukončenie ťažby uhlia v Nemecku do roku 2038 štát vyčlenil 10,32 miliárd eur na projekty zamerané predovšetkým na udržateľné zdroje energie (www.wirtschaftsregion-lausitz.de). Cieľom je vytvorenie nových a udržateľných štruktúr pre región. V rámci nového programu na podporu reštrukturalizácie sa vytvoril tzv. princíp bottom-up realizujúci potreby vychádzajúce z regiónu. Lužica by sa mala stať Európskym modelovým regiónom pre štrukturálne zmeny (Program rozvoja regiónu Lužice do roku 2038). Podporuje prísun nových firiem do regiónu, vytváranie pracovných miest a podporu inovácií a výskumu a ďalších projektov, ktorým bude dominovať udržateľná miestna doprava na vodík, rozvoj obchodných a priemyselných oblastí a výskumný projekt hybridného elektrického lietania. Spolková republika Brandenburg, na území ktorej sa nachádza najväčšia časť Lužického hnedouhoľného revíru, zriadila webovú stránku, ktorá poskytuje podrobné informácie o najaktuálnejších projektoch spojených s transformáciou regiónu Lužica (www.wirtschaftsregion-lausitz.de, www.lausitz-brandenburg.de). Z najnovších projektov spomenieme aspoň dva, ktoré majú zabezpečiť trvalý rozvoj regiónu do budúcnosti.

Založenie Zdravotníckej univerzity Lužica – Carl Thiem (1.7.2024) v Cottbuse. Štúdium by sa malo začať v akademickom roku 2026/2027, ktorej cieľom je prilákať odborníkov do regiónu.

Prechod na obnoviteľné zdroje energie predstavuje inovatívna iniciatíva ťažobnej spoločnosti LEAG - budovanie elektrárne GigawattFactory, ktorej cieľom je do roku 2030 začať vyrábať 7 gigawattov elektrickej energie s možnosťou zvýšenia kapacity do budúcnosti. Energia sa má vyrábať z kombinovaných obnoviteľných zdrojov. Nové zariadenia na výrobu energie sú pritom umiestňované na upravených bývalých ťažobných plochách a v priestoroch bývalej tepelnej elektrárne Jänschwalde (www.leag.de/de/gigawattfactory/).

IBA Fürst-Pückler-Land však bol spojený aj s negatívnymi javmi. Konflikt predstavovali spôsoby využitia bývalých banských oblastí u zainteresovaných záujmových skupín: organizácie pre ochranu životného prostredia, organizácie v oblasti rozvoja cestovného ruchu a miestne samosprávy. Druhú oblasť konfliktov tvorilo využitie obmedzeného množstva finančných prostriedkov vzhľadom na prioritné postavenie jednotlivých projektov. V súvislosti s integrovaním miestneho obyvateľstva do projektov vznikli konflikty s nedostatočnou informovanosťou a ich včlenením. Niektoré projekty narazili na odpor skupín pre ochranu

životného prostredia, pretože vznikli obavy s ich ekologickými dopadmi predovšetkým na citlivé ekosystémy (bližšie ku konfliktom v rámci IBA pozri napr. Thurmann, 2013).

Cestovný ruch zohráva v transformujúcom sa a málo urbanizovanom regióne Lužického hnedouhoľného revíru dôležitú úlohu. Z cestovného ruchu, ako klasického prierezuového odvetvia profitujú pohostinské a ubytovacie zariadenia, maloobchod, regionálni výrobcovia a remeslá a mnohé ďalšie. So zvyšujúcou sa atraktivitou regiónu sa postupne zvyšovala a vďaka novým plánovaným projektom naďalej zvyšuje atraktivita regiónu. Ako uvádzame vyššie v tejto podkapitole, zaznamenáva sa v transformujúcom regióne nárast turistov, čo predstavuje nové pracovné miesta v cestovnom ruchu a tým zlepšenie perspektív do budúcnosti.

Rekultivačné projekty, ktoré sme predstavili v tejto štúdii, môžu byť inšpiratívne pre Hornonitriansky hnedouhoľný revír, ktorý ukončil ťažbu uhlia v roku 2023, vo viacerých smeroch. Aj napriek faktu, že ťažba hnedého uhlia v Hornonitrianskom hnedouhoľnom revíri bola prevažne podzemná, inšpiratívnym môže byť využitie banských zariadení a stavieb pre účely cestovného ruchu, zmena imidžu banského a priemyselného regiónu. Podnetnou môže byť aj prezentácia priemyselného dedičstva tematických trás v rámci celého regiónu, akou je napríklad Energetická trasa lužického priemyselného dedičstva, vytvorením tematickej Hornonitrianskej banskej a energetickej cyklotrasy, prípadne Hornonitrianskej banskej a energetickej turistickej magistrály, ktorá by spájala významné miesta spojené s ťažbou uhlia a životom baníkov, akým je napríklad banícka kolónia v Handlovej.

Úspech projektov IBA bol založený aj na medzinárodnej spolupráci a spolupráci s miestnymi komunitami a odborníkmi. Zapojenie miestnych obyvateľov v regióne Hornej Nitry do plánovania a realizácie projektov môže taktiež pomôcť zabezpečiť dlhodobú udržateľnosť projektov.

Aj keď sa v práci nevenujeme podrobne práve prebiehajúcemu projektu transformácie bývalej tepelnej elektrárne Jänschwalde na moderné energetické centrum GigawattFactory, predstavuje tento projekt inšpiráciu pre bývalú tepelnú elektráreň Nováky, ktorá tiež v minulosti spracovávala hnedé uhlie z baní z Hornonitrianskeho hnedouhoľného revíru. GigawattFactory bude vyrábať energiu z kombinovaných obnoviteľných zdrojov – z veternej a solárnej energie.

Jej súčasťou má byť elektráreň s batériovými úložiskami na uchovanie elektrickej energie vyrobenej zo zeleného vodíka.

Záver

V dôsledku dlhoročnej ťažby hnedého uhlia a energetického priemyslu sú koksovne, elektrárne, banské stroje, hlboké ťažobné jamy a iné priemyselné objekty symbolmi Lužického hnedouhoľného regiónu. Paradoxom je, že to nie sú symboly, ktoré v mnohých prípadoch vyvolávajú na prvý pohľad páčivé pocity, vo väčšine prípadov sú spojené s silnou devastáciou krajiny. Sú však spojené s kolektívnou pamäťou tohto regiónu a spomienkami ľudí. Práve v procese transformácie a s ňou spojeného vyľudňovania tohto regiónu predstavujú záchranný bod a šancu na záchranu.

V Lužickom regióne, ktorý je na jednej strane postihnutý vplyvmi priemyselnej činnosti, na druhej strane štrukturálnymi zmenami, bolo nevyhnutné nájsť riešenie, ktoré by mu dokázalo pomôcť vysporiadať sa s danou situáciou a zmeniť negatívnu tendenciu. Princíp „medzinárodných stavebných výstav“, ako v preklade možno označiť program Internationale Bauausstellung, nie je žiadna výstava, ale prostriedok na radikálnu zmenu imidžu, ktorý si vyžaduje negatívnym vývojom ovplyvnená oblasť. V rámci programu IBA Fürst-Pückler-Land bolo v priebehu desiatich rokov preinvestovaných do obnovy krajiny a formovania novej kvality prírodného prostredia vyše 30 mil. verejných prostriedkov, prostriedkov z fondov EÚ, súkromných zdrojov a iných ďalších zdrojov. Tieto prostriedky boli určené na 30 projektov realizovaných na území Lužického hnedouhoľného revíru v rokoch 2000-2010. Vďaka týmto prostriedkom boli revitalizované ťažobné bane, vďaka čomu sa vytvorili obrovské plochy. Tie sa využívajú na experimenty s novými, obnoviteľnými zdrojmi energie a tak sa môže zachovať energetický charakter tohto regiónu. Zatopením 20 bývalých povrchových baní sa vytvorila sieť umelých jazier, nazývaná Lužická jazerná krajina (Lausitzer Seenland), ktorá tvorí nielen jadro programu IBA Fürst-Pückler-Land, ale predstavuje aj bázu pre budovanie cestovného ruchu, ale aj iných nových odvetví v regióne. Pozitívny dopad realizovaných projektov sa prejavuje v narastajúcom počte návštevníkov v cestovnom ruchu v skúmanom regióne. Svojim rozsahom táto práca nemohla obsiahnuť všetky aspekty transformácie, ktorá v Lužickom regióne prebiehala a prebieha, nevenuje sa podrobne negatívnym stránkam programu IBA Fürst-Pückler-Land. Hĺbková analýza by si vyžadovala podrobnejšie preskúmať širšie ekonomické, spoločenské a iné súvislosti a výskumom získať ďalšie potrebné dáta.

Grantová podpora: Článok je súčasťou projektu VEGA č. 1/0360/23 Cestovný ruch novej generácie – zodpovedný a konkurencieschopný rozvoj cieľových miest na Slovensku v post-COVID ére, ktorý je finančne podporený Výskumnou agentúrou Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky.

Zoznam použitej literatúry

- [1] Bernögger, A., Hellweg, U., Hofstetter, K., Scheuven, R., Scholz, B., Selle, K., Wachten, K. (2022). Was lernen wir morgen. Resonanzstudie zum Abschluss der IBA_Wien 2022. IBA_Wien (Hg.). 2022. ISBN 978-3-903474-18-5. Dostupné na <https://iba-wien.at>
- [2] Guera, M.W., Schaubert, U. (2004). Instrumente der räumlichen Planung und ihre Auswirkungen auf die Landschaftsstruktur in der Niederlausitz. *Studie im Rahmen des INTERREG III B (CADSES) Projektes REKULA Restrukturierung von Kulturlandschaften Workpackage WP 2*. Dostupné na https://www.stadtstrategen.de/downloads/%5bStadtStrategen%5d%20IBA_Studie_Langfassung_Web.pdf
- [3] Kráľová, E. 2008. Vytváranie záchrannej siete pre priemyselné pamiatky na Slovensku. In Fragner, B. (ed.). *Prumyslové dědictví / Industrial heritage*. Praha : VCPD FA ČVUT, 2008. ISBN 978-80-01-04067-6, s. 110-115
- [4] Krešáková, V., Kvasnová, D. (2023). Changes in behavior of tourists towards industrial cultural heritage : a case study from Germany. In: *Current trends in spa, hotel and tourism : tourism in times of dynamic changes in the environment : 11th international scientific conference proceedings / rec. Piotr Gryszel, Izabela Michalska-Dudek ... [et al.]. - 1. vyd. - Wrocław : Wrocław University of Economics and Business, 2023. ISBN 978-83-67899-21-5. - Pp. 45-55. Dostupné na: https://jg.ue.wroc.pl/p/katedry/katedra_m/proceedings_2023.pdf*
- [5] Noack, A. (2021). Ältere im Strukturwandel. *BBSR-Analysen KOMPAKT*, 15/2021. Bundesinstitut für Bau-, Stadt- und Raumforschung. ISBN 978-3-98655-051-6
- [6] Opania, S. (2020). Evaluation of the influence of brown coal operation on the landscape shaping and the environment protection. *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering*, 960(2), 022069. *5th World Multidisciplinary Civil Engineering-Architecture-Urban Planning Symposium, WMCAUS 2020*. ISSN 17578981. DOI 10.1088/1757-899X/960/2/022069
- [7] Prodoehl, Hans Gerd (2018). „Zehn Thesen zum Strukturwandel in der Lausitz“. Erstellt im Auftrag von Stiftung Arbeit und Umwelt der IG BCE. Dostupné na https://www.arbeit-umwelt.de/wp-content/uploads/Studie_StrukturpolitikLausitz_StiftungIGBCE.pdf
- [8] Ragnitz, J., Markwardt, G. (2021). Analyse des historischen Strukturwandels in der Lausitz. Umweltbundesamt : Dessau-Roßlau. 2021. ISSN 1862-4359
- [9] Thurmann, T. (2013). Die Internationale Bauausstellung (IBA) Fürst-Pückler-Land. Konfliktumgang und Lernpotenziale in regionalen Netzwerken, Verlag Dorothea Rohn, Detmold. 2013. ISBN 978-3-939486-74-9.
- [10] Internetová stránka programu IBA Fürst-Pückler-Land 2000-2010. Dostupné na <https://www.internationale-bauausstellungen.de/geschichte/2000-2010-iba-fuerst-pueckler-land-werkstatt-fuer-neue-landschaften/>

- [11] Internetová stránka projektov realizovaných v rámci IBA Fürst-Pückler-Land 2000-2010. Dostupné na <http://www.iba-see2010.de/de/verstehen/projekte.html>
- [12] Program rozvoja Lužického regiónu do roku 2023. Dostupné na https://lausitz-brandenburg.de/wp-content/uploads/2024/11/2024-07-15_Broschur_SK-Lausitzprogramm-2038.pdf
- [13] Program rozvoja Lužického regiónu do roku 2038. Dostupné na https://lausitz-brandenburg.de/wp-content/uploads/2024/11/2024-07-15_Broschur_SK-Lausitzprogramm-2038.pdf
- [14] Strukturstärkung in Meilenschritten / Lausitz ist und bleibt Energieregion / Viele neue Arbeitsplätze. 2023. Dostupné na <https://lausitz-brandenburg.de/2023/11/30/strukturstaerkung-in-meilenschritten-lausitz-ist-und-bleibt-energieregion-viele-neue-arbeitsplaetze-2/>
- [15] Tlačová správa štátnej kancelárie vlády Spolkovej republiky Brandenbursko: Elf Millionen Euro für den nächsten Bauabschnitt auf den IBA-Terrassen. Správa bola zverejnená 7.9.2023. Dostupné na <http://www.brandenburg.de/cms/detail.php/bb1.c.765454.de>
- [16] Von der Kohle zur Zukunft. (2023). Dostupné na <http://www.bundesregierung.de/breg-de/bundesregierung/gesetzesvorhaben/kohleausstieg-1664496>
- [17] Zákon o ukončení ťažby uhlia (Kohleausstiegsgesetz). Dostupné na: https://www.bgbl.de/xaver/bgbl/start.xav#_bgbl_%2F%2F*%5B%40attr_id%3D%27bgbl120s1818.pdf%27%5D_1597306032644
- [18] Zákon o ťažbe (nem. Bundesberggesetz). Dostupné na <https://www.gesetze-im-internet.de/bbergg/>
- [19] Zákon o posilnení štrukturálnych zmien v regiónoch s ťažbou uhlia (Strukturstärkungsgesetz Kohleregionen). Dostupné na: https://www.bgbl.de/xaver/bgbl/start.xav#_bgbl_%2F%2F*%5B%40attr_id%3D%27bgbl120s1795.pdf%27%5D_1600087546025